

Eğitim Tarihimizin Kırkanbar Müellifi: Osman Nuri Ergin

Ali Adem YÖRÜK*

XIX. yüzyılın son çeyreğinde (Hicri 1300/Kasım 1882-1883) Malatya'nın İmran köyünde (bugünkü Pütürge¹ ilçesinin merkezi) dünyaya gelen; belediye, şehir, idare, hukuk, imar ve eğitim tarihi sahalarının ve İstanbul'un büyük araştırmacısı Osman Nuri Ergin (ö. 1961), sözkonusu sahalardaki muhalled eserleri, kendine mahsus telif ve yorum tarzı, derunî dünyası ve irtibatları, siyasî-fikrî yöneliş ve gel-gitleri, belki her şeyden önce çalışkanlığıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e müdevver mirasın sahihlik dairesinde değerlendirilebilmesi için tanınması gereken simaların başında gelmektedir.² Bu yazı, Osman Nuri Ergin'in tahsil, memuriyet ve muallimlik hayatını ana çizgileriyle verdikten sonra Türk eğitim tarihine kazandırdığı eserlere daha yakından bakmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda eğitim tarihi ile ilgili çalışmaları zikredilecek, bunlardan *Türkiye Maarif Tarihi* kısaca değerlendirilecektir. *Türkiye Maarif Tarihi*'nin kaynakları sayılarak eğitim tarihi sahasının temel eserlerinden birinin kaynaklar bakımından sınırları gösterilmeye, dolayısıyla yapılacak çalışmaların imkanları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. Kısa Hayat Hikâyesi

Osman Nuri Ergin'in babası Hacı Ali Efendi rençberlik yapmış, sonra ticaretle uğraşmış ve bu münasebetle İstanbul'a gelerek kahvehane işletmeye başlamış birisidir. Ali Efendi, İstanbul'a geldikten bir süre sonra, 1309 senesi baharında (1892) oğlunu İs-

* Arş. Gör., Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

1 Darülfünun-ı Şâhâne Edebiyat Şubesi'nden mezun olduğunu gösteren bir belgede Pütürgeli olduğu belirtilir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mekâtib-i Aliyye İdaresi Evrakı* (MF.ALY.), dosya nr. 17, gömlek nr. 34.

2 Osman Nuri Ergin'in düşünce tarihi perspektifinden ufuk açıcı bir portresi için bkz. İsmail Kara, "Bir Zihniyetin Temsilcisi Olarak Osman Nuri Ergin", *Din ile Modernleşme Arasında-Çağdaş Türk Düşüncesi'nin Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2003, s. 460-467. Bu yazı, önce bir gazete yazısı olarak kaleme alınmış, yazarın kitaplarından birine girmişti: "Osmanlı Cumhuriyet'e Nasıl Taşınır? Osman Nuri Ergin Örneği", *Şeyh efendinin Rüyasındaki Türkiye*, 2. bs., İstanbul: Kitabevi, 1998, s. 40-43. Yazının bir sonraki hali *Tarih ve Toplum* dergisinde çıkmıştı: Temmuz 2001, sy. 211, s. 16-20.

tanbul'a aldırır. Osman'ın o güne kadarki tahsili üç yıl kış aylarında, harfleri öğrenmeden *fem-i muhsinden* işittiği Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip iki defa hatmetmekle sınırlıdır. Aynı zamanda bir seçkinlik alameti olarak değerlendirilebilecek bu tecrübesini ileriki yıllarda bir zaaf olarak hatırlayacak; hocasının idraksizliğinden, tedris usûlünün fenalığından, kendi kabiliyetsizliğinden bahsedecektir. Hafızlığın yanısıra yaz aylarını ev, tarla, bağ bahçe işleri ve çobanlık yaparak geçirmiştir.

İstanbul'a geldiğinde hemen Zeyrek Rüşdiyesi'nin hazırlık (ihtiyat) sınıfına kaydedilir. Buradaki hocası, ulemadan Osman Nuri Efendi, ismine "Nuri" mahlasını ekler. Rüşdiye ihtiyat sınıfındaki arkadaşlarının 5-6 yaşlarındaki çocuklar olmasından dolayı ısrarı üzerine bu mektepten alınır, Zeyrek Hacı Kadın mahallesindeki Numune-i Mekteb-i Osmanî adlı özel ilk-mektebe verilir. Kendi ifadesiyle gerçekten numune denmeğe seza bu okulda okuma-yazma öğrenir ve üç sınıfı bir-bir buçuk senede atlar. Diploma almadan çıktığı bu mektepten sonraki durağı Pertevniyal Valide Sultan Rüşdiyesi olarak da bilinen Mahmudiye Rüşdiyesi'dir. Mahmudiye Rüşdiyesi'nde, yüz kişilik sınıfta, seviyesinin üstündeki dersler Osman'a ağır gelecektir; programda "Arapça, Farsça, Fransızca bile vardır". Gözünü yıldırın hesap dersinde ise sığınağı yine ezber kabiliyeti olur. Burada bir iki ay okuduktan sonra Darüşşafaka'ya kaydedilir. Darüşşafaka'ya verilmesinde "velinimet-i irfanım" diye yadettiği meşhur riyaziyeci Mehmed İzzet Bey'in payı vardır.³

Osman Nuri'nin mektebe girdiği yıllar Darüşşafaka tarihinde bir dönüm noktasına denk düşmektedir. Çeşitli sahalardan derslerle yüklü (ileri seviyede matematik, Mecelle, Osmanlı Devleti kanunları, fıkıh usûlü, iktisat gibi), bu bakımdan dönemin idadilerinden daha ağır olan Darüşşafaka ders programı Muallimler Heyeti tarafından 1891 yılında tadil edilir. Bu tadilatla program idadî çizgisine çekilmiş, ayrıca tadilat mektebin Rüsumat (Gümrük) ve Telgraf idarelerine resmen "mahrec" olması hedefine dönük olarak yapılmıştır. Bu idarelerle ilgili özel dersler mektebin Maarif Nezareti'ne bağlandığı 1903 yılından sonra programa ilave edilmişse de bir uzmanlaşma temayülü sözkonusudur. Mezunların mektepten çıktıktan hemen sonra bir işe yerleştirilmesi düşüncesi bilhassa önemlidir.⁴

3 Osman Nuri Ergin'in hayat hikayesi için bkz. Süheyl Ünver, "Osman Ergin, Çalışma Hayatı ve Eserleri 1883-1961", *Belleten*, 1961, c. XXVI, sy. 101, s. 163-178; Ahmed Güner Sayar, "Ergin, Osman Nuri (1883-1961)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, s. 297-299. Bazı ayrıntılar için bkz. O. N. Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri -Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Yay., 1977, c. I, s. 84-85. Osman Nuri Ergin biyografileri üzerine bir değerlendirme ve yapılan son bibliyografya çalışması için bkz. Emin Nedret İşli, *Osman Nuri Ergin-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Kültür A.Ş. Yay., 2003, s. 1-12 (broşür). Osman Nuri Bey'in kendi hayatı hakkında verdiği bilgiler arasında Hicrî veya Rumî takvimin Miladî takvime çevrilmesinde bazı tetabuksuzluklar göze çarpmaktadır. Bu husus *Türkiye Maarif Tarihi*'nin genel problemlerinden biri olarak da zikredilmelidir.

4 Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, Ali Kâmi, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi-Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1927, s. 15-16; "Darülfünun Riyaziyât-ı Âliyye Muallimi Mehmed İzzet Bey'in Kiraat Eylediği Tarihçenin Suretidir", *Darüşşafaka*, 1327, sy. 1, s. 27.

Osman Nuri'nin hayatında Darüşşafaka'nın pek mümtaz bir yeri vardır. Darüşşafaka'daki hapis ve dayak usûlünü çok hasretle hatırlamasa da bu mektebin kendisine "maarif tarihi yazdıracak bir kültür temin et"tiği kanaatindedir.⁵ Aradaki hatırı sayılır yaş farkına rağmen yakın dostlarından biri olan Süheyl Ünver'in belirttiğine göre bir arkadaşının elinde gördüğü Arakel Kütüphanesi baskısı *Talim-i Kıraat*'la uyanan kitap sevgi ve alakası, bu dönemde aşk halini alacaktır: "Darüşşafaka elbisesi ile onu her sokağa çıkışta Sahhaflar ve Babîali kitapçıların önünde veya içinde bulabiliyoruz. O mübarek baba da oğluna kitap için para esirgemiyor." Belediye Kütüphanesi'ne bağışladığı kitapların ilklerini işte bu gezintiler sırasında toplamıştır.⁶ 7 Temmuz 1901 tarihinde Darüşşafaka'dan sınıfının ikincisi⁷ olarak diploma alacak,⁸ o sene diploma alan dokuz kişi Hariciye Nezareti'nden Rüşumat İdaresi'ne çeşitli dairelere gönderilirken iki taraflı bir şans eseri olarak Osman Nuri'ye İstanbul Şehremaneti "kısmet" edecektir; ilk maaşı 10 liradır.⁹

Memuriyet hayatına atıldıktan sonra ev halkına belirli seviyede bir refah sağlayabilen Osman Nuri için bu yıllarda yeni bir tahsil devresi başlamıştır. *Arapça öğrenerek dini mevzularda eserler mütalaa* edebilmek için cami derslerine devam eder. Dönemin meşhur hocalarından Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'den 1901-1904 yılları arasında medrese dersleri okur. O sırada Çarşambalı'nın ders halkasında bulunanlardan biri, imtihanla girdiği Mekteb-i Hukuk'a devam etmekte olan Ebululâ Mardin'dir (1881-1957). Ne var ki Osman Nuri, icazetname almadan dersleri terkedecek, Darül-

5 Osman Nuri Bey'in ilk tahsil devresi ile ilgili hissiyatını ortaya koyan satırlar: "Bugün bu âcize bir maarif tarihi yazdıracak bir kültür temin etmiş olan Darüşşafaka'yı hatırladıkça iki Darüşşafakalı şairle, İsmail Safa ve Vasfi Mahir'le birlikte: 'İlmim, şerefim her nemi andımsa onundur/Nem varsa onun, her ne kazandımsa onundur/Bazan diyorum kendime ruhile Safa'nın/Ben sâye-i sakfında yetiştim bu binanın', diyorum. Okuyucularım bu sevincimi, bu şükran borcunu ödeyişimi çok görmesinler. İstanbul'a getirilmemiş, Darüşşafaka'ya girmemiş olsaydım halim nice olurdu? İşte bunu düşündükçe tüylerim ürperiyor ve ihtiyarım elimde olmayarak yukardaki beyitleri tekrar edip duruyorum." Bkz. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, s. 85.

6 Ünver, *a.g.y.*, s. 164-165.

7 Sınıf birincisi Balıkesirli Yusuf Hafid Hantuş, Mekteb-i Hukuk'a devam ederek 1907 yılında mezun olur. Hazine-i Hâssa muhasebe mümeyyizliği ve kalem-i mahsus müdürlüğünde bulunur. Meşrutiyet'in ilanından sonra Darüşşafaka'da tarih ve coğrafya dersleri verir. Meslek olarak avukatlığı seçen Hantuş, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve sonra Türk Okutma Kurumu'nun davalarına ücretsiz olarak bakmıştır. Bkz. Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, s. 63; *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Okulu*, Darüşşafakalılar Cemiyeti (nşr.), İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1948, s. 114.

8 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, s. 85.

9 Ünver, *a.g.y.*, s. 165. Osman Nuri'yle aynı sene mezun olup hemen hepsi farklı görevler alan kişilerin isimleri: Hariciye Mektubî Kalemî katiplerinden Hüsnü, İstanbul Evkaf müdür yardımcısı Hakkı, Hariciye Vekâleti Memur'ın ve Sicil müdürü Hamdi, Bahriye Vekâleti mutemetlerinden İsmail, Maliye memurlarından Osman, Rüşumat Muhasebe Kalemî katiplerinden Mustafa, Cemiyet-i Tedrisiye ve Darüşşafaka tahsildarı Ali. Bkz. Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, s. 118.

fünun-ı Şâhâne Edebiyat Şubesi'ne yazılacak ve 1907 yılında buradan birincilikle mezun olacaktır.¹⁰

Osman Nuri, Darüşşafaka'dan mezun olduktan sonra kâtip olarak girdiği İstanbul Belediyesi'nde Heyet-i Tahririye, Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye, Hazine-i Evrak ve Heyet-i Fenniye mümeyyizliklerinde, Kuyûd-ı Kadîme, Memurîn ve Sicil, Müdevvenât ve İhsaiyât müdürlüklerinde;¹¹ İstanbul Vilayeti ve Belediyesi mektupçuluğu görevlerinde bulunur.¹² Memuriyet hayatı boyunca belediye/şehir tarihiyle ilgili çalışmalar yaparak bu sahanın temel başvuru kaynaklarını ortaya koyar. Telifâtının yarısı bu konulara hasredilmiştir.¹³

Osman Nuri Ergin'in okumak, öğrenmek ve öğrendiklerinin mümkün olduğu kadar fazlasını aktarmak şeklindeki tavrı kendisini muallimlik mesleğine sevkedecektir. 1947 yılında İstanbul Muallimler Yardımlaşma Birliği'nin fahrî üyeliğine seçilen Ergin, Darüşşafaka'da fahrî olarak coğrafya ve hesap,¹⁴ Nisan 1907-Ekim 1913 tarihleri arasında muvazzaf olarak kitabet, tarih ve malumat-ı medeniye ve fenniye,¹⁵ sonraki yıllarda felsefe, tarih ve içtimaiyât,¹⁶ Vefa Lisesi'nde tarih; Arnavutköy Amerikan Kız Ko-

10 Kendisine ortasında Hakkâk Yümni Efendi tarafından kazılmış "Taraf-ı eşref-i hazreti hilafetpenâhiden bu sene Darülfünun-ı Şâhâne Edebiyat Şubesi'nden birincilikle neşet eden Osman Nuri Efendi'ye ihsan buyurulmuştur" yazılı ve meşe dallarıyla süslü altın bir plaka verilmiştir. Bkz. Ünver, *a.g.y.*, s. 166. Mektep numarası 80'di. Bkz. BOA, MF.ALY., 17/34.

11 Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, s. 64.

12 Ünver, *a.g.y.*, s. 166; Sayar, *a.g.md.*, s. 297. 1931 yılında Belediye'den İstanbul Vilayeti mektupçuluğuna nakledilmiş, 13 sene sonra İstanbul'un fethinin 500. yılı hakkında neşriyatta bulunmak üzere tekrar İstanbul Belediyesi mektupçuluğuna getirilmişti. Bu görevde iken emekliye ayrıldı. 1948 yılında hazırlıklarını yaptığı eserler fetihle ilgiliydi:

1. Fetihden sonra İstanbul'da kurulan vakıf-vergi sistemi.
2. Fatih Sultan Mehmet II zamanında İstanbul Beldesi ve Belediye İdaresi.
3. Tarih-i Feth-i Konstantiniyye. Meşhur Türk âlimi İbn Kemâl'in bu addaki risalesinin faksimilesi ve Osmanlıca'dan bugünkü Türkçe'ye çevrilen şekli.
4. İstanbul Nasıl Türkleştirildi? Fatih'ten Kanunî Sultan Süleyman Devrinin Sonuna Kadar İstanbul'da yapılan İmaretler ve Kurulan Mahalleler.
5. İstanbul'da Beş Asır İçinde Kurulan İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri (*Türkiye Maarif Tarihi'nin 6. cildidir.*)"

Bkz. *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Okulu*, s. 115. Baskıya hazırladığı eserleri krş. Ünver, *a.g.y.*, s. 177-178.

Fatih İmareti Vakfıyesi (İstanbul: Belediye Matbaası, 1945) adlı kitabı, İstanbul Belediyesi İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü kutlama yayınlarının birinci kitabı olarak; ayrıca *Fatih'in Hoşgörülüğü* (İstanbul: Dünya Gazetesi Matbaası, 1953) adlı eseri *Dünya* gazetesinin 500. fetih yılı armağanlarından biri olarak basılacaktır. Bkz. İşli, *a.g.brosür*, s. 8.

13 Ergin'in şehir tarihçiliği için bkz. Abdullah Taha İmamoğlu, "Osman Nuri Ergin: Cumhuriyet Döneminin İlk Şehir Tarihçisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. III, sy. 6, s. 553-569.

14 Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, s. 88.

15 Bu derslere 1 Nisan 1323 tarihinde başlamış, görevi 30 Eylül 1329 tarihinde bitmiştir. Bkz. Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, s. 98.

16 *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Okulu*, s. 114.

leji'nde amelî hayat (ticaret ve lisan) ve tarih;¹⁷ Belediye Zabıta Memurları Okulu ve İstanbul Polis Mektebi'nde uzun yıllar belediyeçilik vazifeleri, belediye tarihi ve teşkilat safhaları, dünya ve Türkiye belediyelerine ait kanunî düzenlemeler üzerine dersler vermiştir.¹⁸ Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye başkâtibi iken, Meşrutiyet'in ilanından sonra Darüşşafaka mezunlarının Çırak Mektebi adıyla Bahçekapı civarındaki Çiçekpazarı'nda bulunan Vakıf Taşmektebi'nde açtıkları gece derslerinde fahrî olarak elifba okutmuş¹⁹ ve ders notlarını kitaplaştırmıştır. Okumayı geç öğrenmiş birinin kaleminden çıkma bu kitabın adı mânidardır: *Kolay Elifbâ*.²⁰

II. Eğitim Tarihi Çalışmaları

Osman Nuri Ergin, yukarıdaki tahkiyeden anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid dönemi eğitim kurumlarında yetişmiş, *mektep-medrese* görmüş, bunların zihniyetini tanımış, çıkmazlarını yaşamış, bir yere kadar yeni bir zihniyet edinmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna hayatında merkezî bir yere sahip olan tasavvuf kültürünü de eklemek gerekir. Bu bakımdan içinde bulunduğu durumu tanımaya ve tarih aracılığıyla yeniden inşa etmeye dönük güçlü bir irade sahibidir. Bu vakıa belediye tarihi çalışmalarında barizdir.²¹ Eğitim tarihi çalışmalarını da bu bağlamda anlamak mümkündür. Osman Nuri Ergin, eğitim tarihine Cumhuriyet yıllarında yönelecektir. Diğer çalışmaları sırasında eğitim tarihine ilişkin biyografik-bibliyografik notlar almış olması, arşiv malzemesi ve basından yazı ve haberler toplamış olması muhtemeldir. Bununla beraber 1920'lerin sonuna kadar doğrudan bu sahaya giren çalışması bulunmamaktadır.²²

Osman Nuri Ergin, maarif tarihi ile ilgili ilk kitabını bir vefa borcunu ödemek üzere kaleme almıştır. 1901 yılında Darüşşafaka mezunu, 1909 yılında Cemiyet-i Tedrisi-

17 Amerikan Kız Koleji'nde verdiği derslerin kısmen İngilizce tercümeleriyle beraber teksir haline getirildiğini Süheyl Ünver haber veriyor. Bkz. Ünver, *a.g.y.*, s. 177. Burada tarih derisi verdiği bilgisi için bkz. *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Okulu*, s. 115.

18 İstanbul Polis Mektebi'nde verdiği dersler kitaplaştırmıştır: *Beledi Bilgiler*, 4. bs., İstanbul: Osman Bey Matbaası, 1945.

19 Ünver, *a.g.m.*, s. 166-167. Çırak Mektebi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, s. 193-204.

20 İstanbul: Kader Matbaası, 1326. İkinci baskısı: İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1328. Mektebin Darüşşafakalı muallimleri birer kitap yazmayı taahhüt etmişlerdi. Ancak savaşın getirdiği malî sıkıntılar buna imkan vermedi. Bu kitaplardan sadece *Kolay Elifbâ* basılabildi. Bkz. Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, s. 197.

21 Belediye tarihi çalışmalarının herhangi bir belediye memur veya âmirini bırakın bir ekibin altından kalkamayacağı boyutlarda olduğu izahtan vârestedir. İlber Ortaylı'nın bu konudaki tespitleri için bkz. "Cumhuriyet Döneminde Yapılmış Osmanlı Klasik Devir İdarî Tarihi Çalışmaları", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları*, Ali Akyıldız - İ. Tufan Buzpınar ve Mustafa Sinanoğlu (ed.), İstanbul: İSAM Yay., 2007, s. 47.

22 İmamoglu'nun, Ergin'in makaleleri arasında yer verdiği "Mekâtib-i İbtidaiye Muallimlerinin Enzâr-ı Hamiyetlerine" başlıklı erken tarihli yazı, Karamürsel Maarif Müfettişi Osman Nuri'ye aittir. Bkz. İmamoglu, *a.g.y.*, s. 567; *Sebilürreşâd*, 27 Şubat 1335, c. XVI, sy. 393, s. 42.

ye-i İslâmiye üyesi olan, 1914 yılından itibaren de kurumun idare heyetinde yer alan²³ Ergin, 1927 yılında Darüşşafaka muhitinin önemli isimlerinden üç kişiyle birlikte *Darüşşafaka-Türkiye’de İlk Halk Mektebi-Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor* adlı bir kitap kaleme alır.²⁴ Kitabın diğer yazarları Darüşşafaka mezunu, matematikçi ve ansiklopedist Mehmed İzzet;²⁵ icazetnameli idadî mezunlarından, medrese müfettişliğinde de bulunmuş olan Serezli Mehmed Esad; Darüşşafaka mezunlarından, mektebin o sıradaki müdürü Ali Kâmi [Akyüz] beylerdir.²⁶ Ergin, dört yazarlı bu kitabı ileriki yıllarda kendi eserleri arasında saymıştır.²⁷ *Türkiye Maarif Tarihi’i* ne nisbetle oldukça derli toplu olan bu eser, dipnotlarında biyografik malumat verilmesi açısından Mahmud Cevad’ın *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* adlı eserine benzemektedir.

Ergin, bu kitabın ardından genel bir maarif tarihi kaleme almıştır. *İstanbul Mektepleri ve İrfan Müesseseleri* adını verdiği bu eserin İstanbul’daki ilk-mekteplerin tarihi ile ilgili kısmını başka bir kitabında iktibas eder.²⁸ Burada bahsedilen *İstanbul Mektepleri ve İrfan Müesseseleri* adlı eser *Türkiye Maarif Tarihi’i*’nin ilk taslağıdır. 1933 yılında bitirilen taslak hakkındaki aşağıdaki sözler kayda değerdir:²⁹

Hususî idare ilk mekteplerle meşgul olduğu için burada yalnız ilk mekteplerden bahs olunmuştur. Halbuki Cumhuriyet’in feyizli devrinde İstanbul’un diğer mektepleriyle irfan müesseseleri de eski devirlere nisbet ve kıyas edilemeyecek derecede inkişaf etmiştir.

Bu cihet *İstanbul Mektepleri ve İrfan Müesseseleri* adi[y]le yazmış olduğum diğer bir eserde tafsilatıyla gösterilmiştir. Eser 200 sahife kadardır ve resimlidir. Garb tarzında mektep açıldığı tarih olan 1775 (1189)’dan 1933’e kadar İstanbul’un 158 senelik mektep ve irfan müesseseleri beş devre taksim edilerek ilk mektepten Üniversite’ye kadar bütün dinî, askerî, mülkî, meslekî ve ihtisas mektepleri ayrı ayrı tetkik olunmuş, her devrin sonunda o devirde açılan yüksek tahsil müesseseleriyle meslek mektepleri açıldıkları tarih sırasıyla gösterilmiş ve bunların tarihçelerine bilhassa ehemmiyet verilmiştir. Eser, resmî kayıtlara, doğru malumata göre yazılmıştır.

23 Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye’de İlk Halk Mektebi*, s. 64.

24 İstanbul: Evkaf Matbaası, 1927. Bu eser sadeleştirilerek Latin harfleriyle yayınlandı: Mehmet Kanar (haz.), İstanbul: Darüşşafakalılar Derneği, 2000. Kitabın adında “halk” kelimesine yer verilmesinin bilinçli bir tercih olduğu kesindir.

25 II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye *ihya* edildi. Mehmed İzzet’in bu sırada Darüşşafaka tarihine dair yaptığı bir konuşma için bkz. “Darülfünun Riyaziyat-ı Âliyye Muallimi Mehmed İzzet Bey’in Kıraat Eylediği Tarihçenin Suretidir”, *Darüşşafaka*, sy. 1, 1327, s. 23-31.

26 Bu yazarların kısa biyografileri için bkz. Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye’de İlk Halk Mektebi*, s. 62, 64, 68. *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Salnamesi’*nde bu okul hakkında oldukça fazla sayıda belge ve geniş bilgi vardır: İstanbul: Hikmet-i İslâmiye Matbaası, 1332.

27 Eserin dört haşiyesi, kitabın Osman Nuri Ergin’in kaleminden çıktığını teyit edecek bir üs-ubla kaleme alınmıştır. Bkz. Osman Ergin ve diğerleri, *Darüşşafaka-Türkiye’de İlk Halk Mektebi*, s. 14, 54-55, 71-75.

28 Osman Nuri, *Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi*, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, s. 89-105.

29 A.g.e., s. 102.

Ergin, kendisinden önce yapılmış Mahmud Cevad ve Nafi Atuf'un çalışmalarını zikrederek çalışmasının ayrıncı vasıflarını şöyle sıralamaktadır:

Bu eserde ötekilerin bahsetmediği yahut pek az kıymet ve ehemmiyet verdikleri cihetler bilhassa tafsil edilmiş ve maarif tarihinden ve programdan ziyade mekteplerin tarihleriyle ve binalarıyla uğraşmıştır. İrfan müesseseleri arasında İstanbul'un müzeleri, kütüphaneleri, rasathanesi, gazete ve mecmualarıyla matbaaları hatta eski ve yeni kitapçıları bile mevzu-ı bahs edilmiş bunların da tarihçeleri yazılmıştır. Maarif Vekâleti, İstanbul vilayeti ve umumî meclisi yahut herhangi bir kitapçı himmet eder de bu eser bastırılırsa muharrirden ziyade memleketin maarifine hizmet edilmiş olur. Eserin muharriri vazifesini yapmıştır. Şimdi bu himmeti ve hizmeti beklemektedir.

Osman Nuri Ergin, bu taslağı geliştirerek altı yıl sonra Türk eğitim tarihinin cümle kapısı mesabesindeki genel maarif tarihini neşretmeye başlar.³⁰ Beş cildi basılan eserin altıncı cildinin hazırlandığı ve bu cildin "İstanbul'da beş asır içinde kurulan ilim, terbiye ve sanat müesseseleri"ne ayrıldığı bilinmekle beraber bu cilt basılmamıştır.³¹

III. Türkiye Maarif Tarihi

Yukarıda belirtildiği üzere Osman Nuri Ergin, maarif tarihinin ilk taslağını Cumhuriyet'in onuncu yılında bitirmişti. Çalışmasının sınırlarını "eski devirlere nisbet ve kıyas edilemeyecek derecede inkişâf" eden "*Cumhuriyet'in feyizli devrinde İstanbul'un diğer mektepleriyle irfan müesseseleri*" hakkında bir çalışma olarak çizmekle beraber bir sonraki adımda modernleşme döneminin mektepleşme sürecini muhteva analizine tabi tutacak ve problemleriyle beraber ele alacaktır. Ayrıca medrese tarihi çalışmasının kapsamı dahilindedir. *Türkiye Maarif Tarihi*, II. Dünya Savaşı sürerken, tek parti hükümetinin mutlak iktidarının hüküm sürdüğü yıllarda basılmış, çıktıktan sonra İstanbul ve taşra basınında ilgiyle karşılanmıştır.³²

30 *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Osman Bey Matbaası, c. I, 1939; c. II, 1940; c. III, 1941; c. IV, 1942; c. V, 1943. 1977 yılında Eser Matbaası tarafından ikinci baskısı yapılmıştır. Bu yazıdaki atıflar ikinci baskıya aittir.

31 *Dariüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Okulu*, s. 115. Ünver, on dört yıl sonra yazdığı yazıda bu eseri baskıya hazır eserleri arasında göstermektedir. Bkz. Ünver, *a.g.y.*, s. 178. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*'nin ikinci cildinin çıktığı yıl tıp mektepleri ile ilgili de bir eser yayınlamıştır: *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri*, Osmanbey Matbaası, 1940. Süheyl Ünver ile birbirini gözetken, paralel bir çalışma tarzına sahip olduklarını burada hatırlamak gerekmektedir. Bununla beraber Ergin'in tıp müesseselerine ilgisi II. Meşrutiyet'in ilanının ilk yıllarına kadar geri götürülebilir. Bastırıldığı ikinci eseri kâtip olarak görev yapmış olduğu kurumun adını taşımaktadır: Osman Nuri, *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti*, İstanbul: Matbaa-i Arşak, 1327. Kitabın içeriği ile ilgili fikir edinmek için bkz. İşli, *a.g.broşür*, s. 5.

32 Süheyl Ünver, "Bibliografi: Türkiye Maarif Tarihi", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 1939, c. III, sy. 12, s. 154-156. Cemil Sena Ongun'un birinci cildi tanıtan yazısı şehzadelerin cahilliğine ve medreseden hiç adam çıkmadığına dair vurgular taşımaktadır: *Varlık*, 15 Mayıs 1939, c. VII, sy. 141, s. 301-304. *Fikir Hareketleri* mecmuası birinci ciltten Şehzâdeğân Mektebi başlıklı ilk kısmı, ikinci ciltten ise Mekteb-i Mülkiye kısmını iktibas etmiştir: *Fikir Hareketleri*,

Ergin'in kendisinden önce yazılmış tarihler arasında aşmayı hedeflediği üç genel maarif tarihi vardır.³³ Bunlardan birincisi maarifimizin ilk tarihçisi, Mahmud Bey Baba olarak da bilinen Mahmud Cevad İbnü'ş-şeyh Nâfi'nin (ö. 1921) yazdığı, Mehmed Âli ibn Kemâl'in tashih ettiği *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* adlı eserdir.³⁴ Ergin bu eserin bolca malzeme getirdiğini teslim etmekle beraber eseri tertip-siz bulmaktadır. Bu eserde kronolojik olarak Maarif nazırlarının faaliyetleri ele alınmakta, dönemin basınında çıkan maarifle ilgili haberler ve ayrıca resmî belgeler kısa açıklamalarla iktibas edilmektedir. İkinci eser Nafi Atuf Kansu'nun (1890-1949) iki ciltlik maarif tarihi denemesidir. Medreseler, İstanbul muallim mektebi, ilk eğitim, kadın eğitimi, yazarın sırayla takipçisi olduğu Satı Bey ve Ziya Gökalp'in fikirleri gibi hatıralarla örülüşü çokca unsuru barındıran bu deneme, Nafi Atuf'un da farkında olduğu üzere bilgi-belge eksikliği ve mevcut malzemenin de dönemin siyasi ve kültürel şartları altında tahlil edil(e)memiş olması; öte taraftan satır aralarında resmî dilin hükümlerliliği nedeniyle tezleri itibarıyla zayıf kalmaktadır.³⁵ Ergin'in *Türkiye Maarif Tarihi* neşredildikten sonra, Nafi Atuf'un çalışmasının yaygınlığını yitirdiğini, kitabın adının dahi Ergin'in yeni kitabının gölgesinde kaldığını hiç tereddütsüz söyleyebiliriz. Ergin'in zaman zaman karşılaştığımız hususî tavır ve siyasetinin bu konuda da işlediği görülür. Üçüncüsü ise Hasan Âli Yücel'in *Türkiye'de Orta Öğretim* adlı eseridir. Orta öğretimle sınırlı olduğundan genel bir maarif tarihi sayılamayacak bu kitabın resmî belgelere dayanarak yazılmış olduğunu, önemini belirginleştirmek bakımından söylemek gerekir.³⁶

IV. Türkiye Maarif Tarihi'nin Kaynakları

Osman Nuri Ergin'in belediye tarihçiliğinin temel malzemesini oluşturan arşiv belgeleri, maarif tarihi çalışmalarında da önemli bir yer tutar. M. Muallim Cevdet'in

8 Temmuz 1939, c. XII, sy. 298, s. 185-186; *Fikir Hareketleri*, 17 Ağustos 1940, c. XIV, sy. 356, s. 281-283. C. Ali İmer, ikinci ve üçüncü cilt hakkında tanıtım yazıları yazmıştır: C. Ali İmer, "Millî Kütüphanemize Mühim Zenginlik Veren Bir Eser: Türkiye Maarif Tarihi, Cilt: 2, yazar Osman Ergin, İstanbul mektupçusu", *Konya*, I. Kânun 1941, sy. 38, s. 58-62; II. Kânun 1942, sy. 39, s. 53-57; a.mlf., "Türkiye Maarif Tarihi, Cilt: 3 (Mutlakiyet Devri Mektepleri), tabı tarihi: 1941, sayfa 678-1052 yahut 374, yazar: Bay Osman Ergin, İstanbul vilâyeti mektupçusu", *Konya*, Temmuz 1942, sy. 45, s. 51-58.

33 *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, s. XI.

34 İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338. Kitap Latin harfleriyle yayınlandı: Taceddin Kayaoğlu (haz.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001. Yazar ve mensup olduğu şeyh ailesi için bkz. Ali Birinci, "Bir Bektaşî Babası, Dârülfünûn İngilîz Edebiyatı Müderrisi ve Maarifin İlk Tarihçisi Mahmut Ali Beybaba", *a.g.e.*, s. xxxix-1.

35 Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930; ikinci kitap, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1932. Nafi Atuf'un tasvir noktasında daha başarılı olduğu çalışması *Türk Tarihinin Ana Hatları eserinin müsveddelerinden biridir*: Nafi Atuf, *Türklerin Terbiyeye Hizmetleri*, Seri II, nr. 27, İstanbul: Akşam Matbaası, [16 s.]. Nafi Atuf'un hayatı ve eserleri için bkz. Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969, c. IV, s. 1285-1290.

36 3. bs., Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 1994.

tasnif ettiği belgeler,³⁷ Topkapı Sarayı Arşivi;³⁸ ferman, mühimme defterleri, iradeler, sadaret arz ve buyrukları, Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ, Şûrâ-yı Devlet vs. mazbataları, nezaret tezkireleri; kanunname, nizamname, talimatname, tamim, lâyiha, rapor ve vakfiyeler... başvurduğu bu tür kaynaklardır. Mekteplerin kuruluşlarına dair iradele-ri, sadaret arzlarını, açılış ve tevzi-i mükafat merasimlerinde yapılan konuşmaları ay-nen naklettiği de olmaktadır.

Devlet ve maarif salnameleri, müzeler (İstanbul Belediyesi Şişli İnkılab Müzesi), müze rehberleri (*Askerî Müze Rehberi*), Halk Fırkası içtima zabıtları, Maarif Şûrâsı (II. Maarif Şûrâsı Ahlâk Komisyonu'nun raporunu aynen verir), Türk Tarih Kongresi, Lo-zan görüşmeleri, Dil Kurultayı, Meclis-i Mebusan, İstanbul Vilayeti Umumî Meclis ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye zabıtları; (özellikle V. cilt için) Halk Partisi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Maarif Vekâleti yayınları gibi çeşitli kaynakları gözden geçirmiştir.

Farklı dönemlere ait bazı nadir risaleler de dikkatinden kaçmamıştır. “Enderunlu Fazıl’ın I. Abdülhamid’in şehzadeleri Mustafa ile Süleyman’ın 1198’de mektebe baş-lama törenine dair risalesi”,³⁹ “Rum Patrikhanesinin yaptığı, Balıklı Rum Hastanesi mütevellî heyeti tarafından neşredilmiş olan broşür” veya surnameler... Ve lügatler (Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügatı* gibi), ansiklopediler (*Yunan Ansiklopedisi*, *Hayat Ansiklopedisi* gibi), çeşitli elifbalar (İnkılab müzesinde bulunan Şinasi’nin teklif ettiği elifba veya Ahmed Cevdet elifbası gibi)...

Arşiv belgeleri, yazmalar ve matbu eserler, süreli yayınlar ve derlediği yazılı ve sözlü bilgiler Ergin’in ana kaynaklarını oluşturur. Aşağıdaki bibliyografya ve ilgili listeler tetkik edildiği takdirde Ergin’in bugün için tahkik ve tenkit edilmesi bir yana ulaşılmaması bile mümkün olmayan bilgi kaynaklarına sahip olduğu görülecektir. Bununla beraber -burada üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmayan bir noktayı zikretmek gerekirse-bugün aynı (ve diğer) kaynaklara dayanarak farklı sorular vaz eden çalışmalara ihtiyaç duyulduğu sade bir gerçektir. İşte bu nedenle isabetli ve aynı zamanda neredeyse mecburen eğitim tarihi alanına *Türkiye Maarif Tarihi* kapısından girenlerin bu muhalled eseri tenkit süzgeçlerinden geçirerek ve metne sorular sorarak kullanmaları gerekmektedir. Esere bu şekilde yaklaşıldığı takdirde değeri daha da artacaktır. Ergin’in soruları ve durduğu yer(ler) ile ilgili bu ihtirazî kayıt akılda tutularak *Türkiye Maarif Tarihi*’ni yazarken başvurduğu yazma ve basma kitaplar, yazılı veya sözlü olarak malumat aldığı ve yazılarını/konuşmalarını iktibas ettiği kişilerin isimleri, başvurduğu hatırat tefrikaları ve süreli yayınlar listesine geçilebilir.⁴⁰

37 Arşiv belgeleri için oturmuş bir atf sistemi yoktur. Örnekler: Cevdet Maarif, nr. 6726. *Muallim M. Cevdet Maarif Def.*, nr. 2261, 2268, 3760, 4389, 5184. *M. Cevdet’in Saray Def.*, nr. 1032, 1210 tarihli vesika; nr. 1272, 1208 tarihli vesika; 1170 senesine ait vesika; nr. 2249, 3761, 1353, 1615, 3280, 3760, 6130.

38 Örnek: 14/76 sayılı ve 1175 (1716) senesine ait bir vesika.

39 Bu risale için şu künyeyi verir: Millet Kütüphanesi, nr. 387-471-1530.

40 Referans verdiği bazı kitapların yazma mı matbu mu olduğu tespit edilemedi: Ahizâde, *Risale-i Musiki fî ilmi’l-edvâr*; Ahmed İzzet Paşa, *Din ve İlim*; Macit Karakaş, *Dönmelerin Mahiyeti*; Macit Paşa, *Kühü’l-lisan*; *Risale-i Meddât*.

1. Yazmalar

- Ahmed Lütüfî, *Tarih-i Lütüfî* (M. Zeki Pakalın'ın hususî kütüphanesi).
 Ali Kuşçu, *Muhammediye ve Fethiye*.
 Aşık Paşa, *Garibname*.⁴¹
 Aydınlı Şemseddin Nahifî, *Bereket*.
 Devletoğlu Yusuf, *Vikaye Tercümesi* (843 yılı, 239 vr.)⁴².
 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. I ve III.
 Ladikî Mehmed Çelebi, *Fethiye*.⁴³
 Mustafa Efendi, *Vasiyetname-i Sıbyan*, 1280'li yıllar (Raif Yelkenci'de görmüş).
Müfredât-ı Tıb.⁴⁴
 Seyyid Sahih Ahmed Dede, *Mecmuatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye*.
 Sıraceddin, *Kurretü'l-Aynü't-Talibin*.⁴⁵
 eş-Şeceretü'n-Numaniyye fî Tarihi'd-Devleti'l-Osmaniyye (İbn Arabî'ye atfediliyor).
 Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mürî't-Tevârih* (Bayezid Ktp.).
Tabsıratu'l-cühelâ tezkiretü'l-ulemâ.⁴⁶
 Takiyüddin Râsıd, *Haridetü'd-Dürer ve Sidretü'l-Müntehâ*.
 Tireli Kadızade'nin musiki eseri.
 Tokatlı Mehmed Mustafa Efendi, *el-Kanun fi't-Tıb tercümesi*.
 Yusufoğlu Abdurrahman, *İmâdü'l-İslâm* (Mevlana Abdülaziz'in *Umdetü'l-İslâm*'ının tercümesi).⁴⁷

2. Yazı Aldığı veya Sözlü Bilgiler Derlediği Kişiler

Abdurrahman Âdil Eren, Abdülaziz Mecdi Tolun, Ahmed Avni Konuk, Babanzâde Ahmed Naim Bey, Cavid Baysun, Efdalüddin Tekiner, Esat Fuat Togay, Faik Reşat Unat, Fekete (Peşte milli arşivi direktörü), Hafız Ali Rıza Sağman, Hafız Sadettin Kaynak, Hakkı Tarık Us, Haydar Niyazi Bey (müstearı: Mehmet Fatih), Haydar Vaner, İbrahim Hakkı Konyalı, İsmail Fenni Ertuğrul, Kadri Bayman (Dilsiz ve Amalar Mektebi müdürü Sabri Bey'in oğlu), Mehmed Ali Aynî, Mehmed Nadir Bey (matematikçi), Mustafa Salim Bey (mühendis ve matematikçi), Nikolaki Arpacıoğlu (belediye meclis üyesi, avukat), Nüzhet Ortanca (Darüttalim'in ilk mezunlarından), Raif Yelkenci, Rıza Efendi (Şehremaneti Meclis-i Emanet Zabıt Kalemi müdürü, ö. 1932), Selim Nüzhet Gerçek, Şadi Ergin (Abdi Kâmil Efendi'nin oğlu, bakteriyolog), Şerafettin Yaltkaya, Şevki Bey (Mekteb-i Hukuk müdür yardımcısı), Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi.

41 Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 257; Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 54; nr. 113.

42 Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 278/01.

43 Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 23.

44 Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 56/07.

45 Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 867.

46 Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 277.

47 Kendisinin verdiği künye: Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 1770. Güzel bir yazmasının şahsî kütüphanesinde olduğunu belirtir. Bkz. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 9.

3. Matbu Kitaplar

1939 senesi Okullar Kılavuzu.

Abadan, Yavuz, *Türk İnkılâbı Tarihi ve Cumhuriyet Rejimi*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, nşr. İstanbul Üniversitesi Hukuk Talebe Cemiyeti Yayını nr. 9, 1942.

Abdi Kâmil Efendi, *Mebde-i Kıraat, İbare-i Türkiyye*, II c., İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1304.

Abdi Kâmil Efendi, *Tecvid*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1304.

Abdurrahman Fevzi, *Mikyasü'l-lisan Kıstasü'l-beyân*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299.

Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, *Tuhfetü'l-ezkiyâ fi Tercümeti'l-ezkiyâ*, Midillili Ali Fuat (Ağralı) (çev.), İstanbul: Âlem Matbaası, 1308.

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, T.C. Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339.

Abdurrahman Vefik, *Tekâlîf Kavâidi*, 1. kısım., İstanbul: Matbaa-i Kader, 1328; 2. kısım., İstanbul: Kanaat Matbaası, 1330.

Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet*, c. I, İstanbul: Ahmed Saki Bey Matbaası, 1328; c. II, İstanbul: Kader Matbaası, 1329.

Abdülaziz Çavuş, *Hilâfet-i İslâmiye*, İstanbul: el-Adl Matbaası, 1334.

Abidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevi-i Şerîf*, c. I, Sivas: Vilayet Matbaası, 1303.

Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası, 1299.

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, ikinci tab', 1299.

Ahmed Cevdet Paşa, *Malumat-ı Nafla*, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1279.

Ahmed Cevdet Paşa (çev.), *Mukaddime-i İbn Haldun'un Cild-i Evvelinin Fasl-ı Sâdsinin Tercümesi*, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1277.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. II, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309; c. XI, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tertib-i Cedîd Kavâid-i Osmaniye*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1307.

Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1307.

Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâb*, kısım-ı evvel, İstanbul: Takvim-i Vekâyi Matbaası, 1294; kısım-ı sâni, 1295.

Ahmed Muhtar Paşa, *Riyâzü'l-muhtar mirâtü'l-mikât ve'l-edvâr*, II c., Kahire: Bulak Matbaası, 1303.

Ahmed Münib Efendi, *Mecmua-i Tekâyâ*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1307.

Ahmed Naim, *Ahlâk-ı İslâmiyye Dersleri*, İstanbul: Amedî Matbaası, 1310.

Ahmed Naim, *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*, İstanbul: Tevsi-i Tiba'at Matbaası, 1332.

Ahmed Naim (çev.), *Sahih-i Buhari Muhtasarı-Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, c. I, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928.

Ahmed Rasim, *Amelî ve Nazarî Talim-i Lisan-ı Osmanî*, İstanbul: A. Asaduryan Şirketi Mürettebiye Matbaası, 1306.

- Ahmed Rasim, *Falaka*, İstanbul: Hamid Matbaası, 1927.
- Ahmed Rasim, *Menâkıb-ı İslâm*, İstanbul: Matbaa ve Kütüphane-i Cihan, 1325-1326.
- Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya*, İstanbul: Hamid Matbaası, 1926.
- Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. II, İstanbul: Şems Matbaası, 1328; c. III, 1329.
- Ahmed Refik, *Devşirme (Türk Tarihi Ana Hatları Müsveddeleri arasında)*, Ankara.
- Ahmed Refik, *Tesâvir-i Ricâl*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1331.
- Ahmed Sami, *Hulâsatü'l-Kelâm fi Measiri'l-İslâm*, İstanbul: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Matbaası, 1286.
- Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, Ankara: Ögüt Matbaası, 1340.
- Akseki, Ahmed Hamdi, *Askere Din Dersleri*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1925.
- Ali Abdürrâzık, *el-İslâm ve usûlü'l-Hüküm*, Mısır, 1925. (Türkçe tercümesi: Ömer Rıza [Doğrul], *İslâmiyet ve Hükümet*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1927).
- Ali Reşad, *Avrupa ile Münasebât-ı Hariciyemiz Nokta-i Nazarından Tarih-i Osmanî*, Mekteb-i Mülkiye birinci sınıfında takrir edilen derslerden, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1329.
- Ali Reşad, *Mufassal Musavver Fransa İhtilâl-i Kebîri Tarihi*, II c., İstanbul: Kanaat Matbaası, 1331.
- Arif Paşa, *Mecmua-i Tesâvir-i Osmaniyye (Tarifât-ı eşkâl-i elbise-i atıka ve tavzihât-ı ahvâl-i menâsıb-ı kadîme-i Devlet-i Aliyye'yi mübeyyin mecmuadır)*, İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1279.
- Ahmed Sadık Ziver Paşa, *Asâr-ı Ziver Paşa: Divan ve Münşeat*, Bursa: Matbaa-i Vilayet, 1313.
- Ahmed Sadık Ziver Paşa, *Zeyl-i Âsâr-ı Ziver Paşa*, Yusuf Bahaaddin (nşr.), İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1316.
- Avram Galanti, *Küçük Türk Tettebbu'lar*, İstanbul: Kağıtcılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1341.
- Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul: Kağıtcılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1928.
- Avram Galanti, *Vatandaş Türkçe Konuş yahut Türkçe'nin Ta'mîmi Meselesi*, İstanbul: Hüsn-i Tabiat Matbaası, 1928.
- Aynı, Mehmed Ali, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1343.
- Ayşe Sıdika, *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1313.
- Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevâmi*, II c., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- [Baltacıoğlu], İsmail Hakkı, *Bir Siyaset*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1335.
- [Baltacıoğlu], İsmail Hakkı, *Türk'e Doğru*, İstanbul: Kültür Basımevi, 1942.
- Bereketzâde İsmail Hakkı, *Envârü'l-Kur'an*, İstanbul: Selânik Matbaası, 1331.
- [Bilmen], Ömer Nasuhi, *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiyye Dersleri*, İstanbul: Ahmed Kâmil ve Şeriki Matbaası, 1928.

- Duc de Rovigo, *Bonaparta Tarihi nam-ı diğeri İtalya Tarihi*, Hasan-Aziz (çev.), İskenderiye: Saray Matbaası, 1249. (II c., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1293).
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, İstanbul Üniversitesi İnkılap Enstitüsü Yay., 1940.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I ve c. II, kısım 1, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333; c. II, kısım 2, İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338; c. III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, T.C. Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1926.
- Büchner, Ludwig, *Madde ve Kuvvet*, III c., Baha Tefvik ve Ahmed Nebil, İstanbul: Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, ts.
- Büyük İnkılâbımız*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338.
- [Cemiyet-i Fûrkâniyye], *Nebze-i İlm-i Kelâm*, İstanbul: 1297.
- [Cemiyet-i Tibbiye-i Osmaniye], *Tıb Lügati*.
- Cumhuriyet'in XVinci Yılı Kitabı*.
- [Dikel], Cemil Said, *Kur'an-ı Kerîm Tercümesi*, İstanbul.
- [Doğrul], Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1934.
- Ebuzziya Tefvik, *Nümune-i Edebiyat*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1329.
- Edhem Paşa, *Les Costumes Populaires de Turquie en 1873 (1290 senesinde elbise-i Osmaniyye)*, İstanbul.
- [Eldem], Halil Edhem, *Elvâh-ı Nakşîyye Koleksiyonu*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.
- Emin Efendi, *Kethüdazâde Mehmed Ârif Efendi'nin Tercüme-i Haline Zeyl ve Menâkıb-ı Muma İleyh*, İstanbul: 1294.
- Ergin, Osman Nuri, *Beledi Bilgiler*, 3. bs., İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939.
- Ergin, Osman Nuri, *Bibliyografya-İlm-i Ahvâl-i Kütüb*, İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1937⁴⁸.
- Ergin, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul: Şehremaneti Matbaası, 1928.
- Ergin, Osman Nuri, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İmtiyazât ve Mukavelât-ı Belediye*, c. III, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1330.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Tarih-i Teşkilat-ı Belediye*, c. I, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1338.⁴⁹
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1936.
- Ergin, Osman Nuri, Ahmed Rasim, Mehmed İzzet, *Boğaziçi ve Şirket-i Hayriye*, İstanbul.

48 Her ne kadar *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* adlı eserinden ayrı basım olarak biliniyorsa da kendisi, gözden geçirip genişlettiğini söylemektedir.

49 Eylül 1922'de Osman Nuri'ye bu eserden dolayı ikinci rütbeden Maarif nişanı verilmiştir. Bkz. Ünver, a.g.y., s. 172.

- Ergin, Osman Nuri, Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Ali Kâmi, *Dariüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1927.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, II c., İstanbul: Bozkurt ve Rıza Koşkun Matbaaları, 1936-1938.
- Ertuğrul, *Deniz Okulumuz*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1936.
- Faik Reşad, *Fenn-i İnşa*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1312.
- Faik Reşad, *Nümune-i Şiir ve İnşa*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1309.
- Fatma Aliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1332.
- Fatma [Tiryal, Triyal], *Hakikat*, 1325.
- [Fergan], Eşref Edib, *Mehmet Akif: Hayatı ve Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, II c., İstanbul: Marifet-Burhaneddin Matbaaları, 1938-1939.
- Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c. II, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- Flammarion, Camile, *Dieu dans la Nature*, Paris: Librairie Académique, 1881.
- Fonsegrive, Georges Lespinasse, *İlmü'n-Nefs tercümesi*, Babanzâde Ahmed Naim (çev.), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Galib Ata, *Tıp Fakültesi: Tıp Tedrisâtı Tarihçesi*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1341.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927.
- Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, Ankara: İstihbarat Matbaası, 1339.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, V c., İstanbul: Takvimhane-i Âmire Matbaası, 1277.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Hadikatü'l-Cevâmi Nam Eserin Elifbaî Fihristi*.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.
- Goltz Paşa, *Millet-i Müselleha*, Mehmed Tahir (çev.), İstanbul: Ebuzziya Matbaası, 1301.
- Gövsâ, İbrahim Alaettin, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, IV c., Sedat Simavi (nşr.), İstanbul: 1949.
- Hacı İbrahim Efendi, *Hadikatü'l-beyân*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1298.
- Hacı İbrahim Efendi, *Tafsîlü't-telifî tavzih-i mesâilî't-tasrîf*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- Hacı İbrahim Efendi, *Temyiz-i ta'likât*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1299.
- Hacı Reşit Paşa, *Din-i Mübin-i İslâm*, IV c., İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1328-1329.
- Hacı Salih Efendi, *Misbahü'l-münîr fî men'i't-tasvir*, İstanbul: Manzume-i Efkâr Matbaası, 1328.
- Hacı Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm: Kitabü's-salât*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1322.
- Halil Fevzi Efendi, *Tercüme-i Süyufü'l-kavati*, İstanbul, 1298.
- Hayreddin Nedim, *Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiye*, cüz: 4, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1326.

- Herris, Z. Montekü, *Muhtelif Memleketlerde Beledî Usuller*, Ali Suat (çev.), İstanbul: Şehremaneti Matbaası, 1928.
- Hoca Halil Hulki, Hoca İlyas Sami, Hoca Rasih, *Hakimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiye*, Ankara: Yenigün Matbaası, 1341.
- Hoca Şükrü, *Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi*, Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1335.
- Hüseyin Cahit, *Kavgalarım*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1326.
- Hüseyin Cahit, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1324.
- Hüseyin Kâzım Kadri, *Nurî'l-Beyân: Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesi*, II c., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.
- Hüsnu Hamid, *Fen Fakültesi*, İstanbul: Milli Matbaa, 1927.
- Büyük Türk Filozofu ve Tıp Üstadı İbni Sina - Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1937. (İbn Sina'nın 900. yıldönümü münasebetiyle yayınlanmıştır).
- İbrahim, *Misbahü's-sari ve Nüzhetü'l-kari*, Beyrut, 1272.
- İbrahim Fehim, İsmail Hakkı, *Müntehabât-ı Tercüme-i Meşâhir*, İstanbul: Arakel Kütüphanesi, 1307.
- İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-ümem*, İstanbul: Darü't-Tıba'atü'l-Âmire, 1144.
- İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiye*, c. III, Mısır: Matbaa-i Âmire, 1302.
- İbnülemin Mahmud Kemal [İnal], *Kâmil Paşa'nın Sadareti ve Konak Meselesi*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1328.
- İbnülemin Mahmud Kemal [İnal], *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1930.
- İbnülemin Mahmud Kemal [İnal], Hüseyin Hüsameddin, *Evkaf-ı Hümayûn Nezaretî'nin Tarihiçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1335.
- [İhtifalci Mehmed Ziya], *Mekteb-i Sultanî'nin Ellinci Sene-i Devriye-i Tesisi Münasebetiyle Neşr Olunmuştur*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.
- [İleri], Celâl Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1331.
- [İleri], Celâl Nuri, *İttihad-ı İslâm: İslâmın Mazisi, Hali, İstikbâli*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1331.
- [İleri], Celâl Nuri, *Mukadderât-ı Tarihiyye: Tedenniyât-ı Osmanîyenin Esbâb ve Sevâik-i Tarihiyesi*, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1330.
- İlmiye Salnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.
- İskilipli Mehmed Atif, *Medeniyet-i Şer'iyye Terakkîyât-ı Diniyye*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1329.
- İsmail Fennî [Ertuğrul], *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341.
- İsmail Fennî [Ertuğrul], *Maddîyyun Mezhebinin İzmihlâli*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- İsmail Hakkı, *İsmail Hakkı Elifbâsi*, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1311.

- İsmail Hameti, *Usûl-i Tedris-i Arabî*, Beyrut: Matbaa-i Edebiye, 1314.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Mutasavvife Sözlerimiz Tasavvufun Zaferleri mi Hakkın Zaferleri mi?*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1341.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Me'ani-i Kur'an-ı Kerîm: Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesi*, II c., İstanbul: Milli Matbaa, 1927.
- Kâfiye*, Mehmed Tahir Selâm (çev.), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1257.
- Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, III c., İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1327.
- Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik: Hayatı, Felsefesi, Şiirleri*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943.
- Kansu, Nafî Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)*, II c., Ankara: Milliyet Matbaası, 1930-1937.
- Kasım Emin, *el-Mer'etü'l-cedîde yahut Yana [Yeni] Kadın*, Zakir el-Kadirî (çev.), Kazan: Örnek Matbaası, 1908.
- Kasım Emin, *Tahrirü'l-mer'e. (Hürriyet-i Nisvân)*, Zeki Megamiz (çev.), İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1329).
- Kemal Efendi, *Talimü'l-Farisî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280.
- Kemalpaşazâde Said, *Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye Dersleri*, İstanbul: Alemdar Matbaası, 1329.
- Kılıçzâde Hakkı, *İtikadât-ı Bâtılaya İlan-ı Harb*, İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1331.
- Kılıçzâde Hakkı, *Peygamberler Dedesi İbrahim: Batıl İtikadlara İlan-ı Harbden Ulu Peygamberlere Dair*, İzmit: Kocaeli Vilayet Matbaası, 1926.
- Koçi Bey, *Risale-i Koçi Bey*, İstanbul: Matbaa-i Ebuuzziya, 1303.
- Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1936.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1940.
- Lütfî Paşa, *Asafname*, İstanbul: Matbaa-i Âmedî, 1326.
- M. Sabri, *Le Empire Egyptien sous Mohamed Ali*, Paris: Librairie Orientaliste.
- Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338.
- Mahmud Nedim Paşa, *Ayine ve Hasbihal*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1327.
- Mahmud Nedim Paşa, *Hikâye-i Melik Muzaffer*, İstanbul: 1283.
- Mambury, Ernest, *İstanbul Rehber-i Seyyahîn*, İstanbul: Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, 1925.
- Mehmed Ârif, *Binbir Hadis-i Şerîf Şerhi*, Kahire: Matbaatü'l-Maarif, 1319.
- Mehmed Esad, *Mirât-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1312.
- Mehmed Lebib el-Betnuni, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, Mısır: el-Cemaliye Matbaası, 1329.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308; c. II-IV, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.

- Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1343/1341.
- Mehmed Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, XV c., İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341.
- Muhammed Hasan Zâfir, *el-Envârü'l-kudsiyye fî tenzihi turuki'l-kavmi'l-aliyye*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302 (Türkçe-Arabca).
- Mevlana Şiblî, *İslâm Tarihi, Asr-ı Saadet*, V c., Ömer Rıza [Doğrul] (çev.), İstanbul: Amedî-Gündoğdu Matbaası, 1928.
- Mevlana'nın Yedi Öğüdü*, Rizeli M. Hulusi (çev.), Feridun Fazıl Uzluk (nşr.), İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937.
- Milâşî İsmail Hakkı, *Tezkiyetü'l-luhûm fî'l-İslâm*, İstanbul: el-Adl Matbaası, 1341.
- Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310.
- Muallim Naci, *Medrese Hatıraları*, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1302.
- Muallim Naci (çev.), *Mütercem*, I. cüz, İstanbul: Matbaa-i Ebuzyiya, 1304.
- Musa Kâzım, *Safvetü'l-beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1335.
- Musahipzâde Celâl, *İstanbul Efendisi: Temsil-i Musiki Rehberi*, İstanbul: Efkâr Matbaası, 1336.
- Mustafa Naima, *Nâima Tarihi*, III c., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- Mustafa Sabri, *Dini Müceddidler*, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1338.
- Mustafa Selânikî, *Tarih-i Selânikî li-Mustafa Efendi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- Mustafa Zihni [Babanzâde, Paşa], *İslâmda Hilâfet*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzyiya, 1327.
- Mürşidü'l-Tullâb*, İstanbul: Darü't-tıba'atü'l-Âmire, 1262.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfetü'l-hattatîn*, İbnülemin Mahmud Kemal (nşr.), Ankara, 1928.
- el-Mütalaatü'l-Evveliyeye*, cüz: V, Kahire: Bulak Matbaası, 1935.
- Necib Âsım, *Türk Tarihi*, c. I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1316.
- Nevsâl-i Afîyet*, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1315.
- Ollendorff, Heinrich Godefroy, *Mükaleme-i Sıbyan*, İsmail Hakkı (çev.), İstanbul: Ceridehane Matbaası, 1290.
- Osman Bey (Nişli), *Mecmua-i Cevâmi*, II c., İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304.
- Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, II c., İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1327.
- Osman Raşid, *Tercümeli Kur'an-ı Kerîm*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927.
- Ömer Lütfî, *Nazar-ı İslâmda Makam-ı Hilâfet*, Selânik: Asır Matbaası, 1330.
- Öz, Tahsin, *Fatih Vakfîyesi*, İstanbul, 1935.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Maliye Nezareti Tarihçesi*.
- Miss Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, v. I, London: Henry Colburn Publisher, 1838.
- Patrik Ormanyan, *Azkaabadum*, c. II.

- Peker, Recep, *İnkılâb Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- Reuter, Ernest, *Komün Bilgisi: Şehirciliğe Giriş*, Dr. Niyazi Çıtakoğlu-Dr. Bekir Sıtkı Baykal (çev.), Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1940.
- Rıza Nur, *Türk Tarihi*, XII c., İstanbul: Matbaa-i Âmire ve Milli Matbaa, T.C. Maarif Ve-kâleti Neşriyatından nr. 54, 1342.
- Rıza Tahsin, *Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, İstanbul: Kader Matbaası, 1328.
- Rıza Tevfik, *Abdülhak Hamid ve Mülâhazât-ı Felsefiyesi*, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1334.
- Rıza Tevfik, *Mufasssal Kamus-ı Felsefe*, II c., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1330.
- Rüfaa Bey, *Paris Seyahatnamesi*, Rüstem Besim (çev.) (*Divan-ı Nefis bi Eyvân-ı Paris* veya *Tahlisü'l-İbrîs ilâ Telhis*).
- Sadık Vicdanî, *Hazreti Muhammed Niçin Çok Evlendi*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- Safa, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul: Kanaat Kitaphanesi, 1938.
- Safvet, *Bahriyemiz Tarihinden: Filasalar*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1329.
- Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, II c. (3 kitap), İstanbul: Sabah Matbaası, 1328.
- Said Halim Paşa, *İslâmlaşmak*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1337.
- Sakıb Mustafa Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyân*, 3 cüz, Kahire: Matbaa-i Vehbiye, 1283.
- Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiyye*, II c., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1329.
- Salih Zeki, *Kamus-ı Riyaziyât*, c. I, düzelten: Tevfik Paşa, İstanbul: Karabet Matbaası, 1315; İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342.
- Seyyid Bey, *Hilâfet ve Hakimiyet-i Milliye*, (Arapça tercümesi: *el-Hilâfe ve sultatü'l-ümme*, trc. Abdülğani Seni [Yurtman]).
- Seyyid Bey, *Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1340.
- Sıddık Hasan Han, *Hüsnü'l-üsve bimâ sebete minallahi ve Resulihî fi'n-nisve*, İstanbul: el-Cevâib Matbaası, 1301.
- Sofuzâde Hasan Hulusi, *Mecmâ'ü'l-Adâb*, taşbasma, İstanbul, 1284.
- Subhi Edhem, *Nevsâl-i Baytarî*, İstanbul: Agob Matosyan Matbaası, 1334.
- Sûdî, *Hafız Divanı Şerhi*, Mısır: Bulak Matbaası, 1250.
- Süleyman Hüsnü Paşa, *Hiss-i İnkılâb yahut Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülûsu*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1326.
- Süleyman Faik, *Mecmua*.⁵⁰
- Süleyman Tevfik, *Tercüme-i Şerife: Türkçe Kur'an-ı Kerîm*, Yeni Şark Kütüphanesi sahibi Hüseyin Kasımzâde (nşr.), İstanbul: Maarif Kütüphanesi, 1926.
- Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi, *Tarih-i Şanizâde*, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1284-1291.

50 Mecmua kelimesi ile kastedilen şu eser olabilir: *Âsâr-ı Nefise*, Süleyman Faik (der.), İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1305.

- Şemseddin Sami, *Kamusu'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1308-1316.
- Şeyh Müştak, *Divan-ı Müştak Efendi*, İstanbul: Takvimhane-i Âmire Matbaası, 1264.
- Şeyh Safvet, *Tasavufun Zaferleri*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1343.
- Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, *Hatırat-ı Siyasiye*, İstanbul: Hovakimyan Matbaası, 1336.
- Tarih IV*, İstanbul: Maarif Vekâleti Yay., 1934. (Türk Tarihi Tetkik Kurumu tarafından liselerde okutulmak üzere basılan kitabın 4. cildi ve *Ortaçağ Tarihi*).
- Tayyazâde Ahmed Ataullah, *Tarih-i Atâ*, c. III, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, Basiret Matbaası, 1291.
- [*Ticaret Mektebi'nin Ellinci Yılı münasebetiyle basılan risale*], İkinci kânun 1933, İstanbul: Güneş Matbaası, 16 İkinci kânun 1933.
- Toderini, *Türk Edebiyatı Tarihi* [L'Abbe Toderini, *De la litterature des Turcs*, Paris: Chez Poincot Libraire, 1789].
- Toven, A. Baha, *Yeni Türkçe Gramer*, İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1943-1944.
- Tuhfe-i Behicî Rasini Tercüme-i Zic-i Cassini*, Kalfazâde İsmail Efendi (çev.).
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- [Türkçeldi], Ali Fuat, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiye*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928.
- Türk Dili Bibliyografyası 1928-1940*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1941.
- Uludağ, Osman Şevki, *Tarihimizde İki Tıbhane Vardır*, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1936.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı İmparatorluğu [Teşkilatı] Tarihi (Türk Tarihi Ana Hatları Müsveddeleri içinde)*.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, II c., İstanbul: Matbaa-i Ebuzyiya, 1933.
- Ünver, Süheyl, *Cerrahane-i Âmire 1832*, İstanbul: Kader Matbaası, 1931.
- Vâsif, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, İstanbul: Darü't-tıba'atü'l-Âmire, 1219.
- Yavı, Suut, *Şair Mustafa Zekâi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1941.
- Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII c., Ankara: Matbaa-i Ebuzyiya, Diyanet İşleri Reislîği Neşriyatı, 1935-1938.
- Yücel, Hasan Âli, *Türkiye'de Orta Öğretim*, 3. bs., Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1994.
- Yüksek Muallim Mektebi broşürü*, İstanbul, 1938.
- [Zeki Megâmiz], *Kur'an-ı Kerîm Tercümesi*, Kütüphane-i İslâm sahibi İbrahim Hilmi (nşr.), İstanbul, 1926.
- Zeydan, Corci, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, III c., Zeki Megamiz (çev.), İstanbul: İkdâm Matbaası, 1328-1329.
- Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1334.
- Zübdetü'l-irfan fî alamâti'l-ebdân*, İstanbul: el-Cevâib Matbaası, 1290.

4. Yazılarını/Konuşmalarını Kısmen veya Tamamen Aktardığı Kişiler

Abdullah Azmi Efendi (Kütahya mebusu), Abdurrahman Âdil Eren, Abdurrahman Şeref, Abdülhad Davud, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Cemal Paşa (Bahriye nazırı), Ahmed Cevdet Oran, Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Fethi Paşa, Ahmed Hamdi Tanyeli, Ahmed Lütfi (vakanüvis), Ahmed Midhat, Ahmed Rasim, Ahmed Refik, Ahmed Ziya Akbulut (müneccim, İnkılab Müzesi müdürü), Ali Âli Efendi, Ali Haydar (*Mualimler Mecmuası* yazarlarından), Ali Münif Yeğena, Ali Rıza Seyfi, Ali Suavi, Âkil Muhtar Özden, Ali Fuat Türkgeldi, Ali Kemal, Babanzâde Ahmed Naim, Ali Rıza (Balıkhane nazırı), Burhan Belge, Cemal Mersinli, Cemil Paşa (Topuzlu), Cevat Paşa (Şakirpaşazâde, Erkân-ı Harbiye Mektebi müdürü), Diran Kelekyan, Ebuzziya Tefik, Emrullah Efendi, Faik Reşad, Faruk Sami Efendi (zabit, öğrenci), Fatin Gökmen, Fatma Aliye, Febüş Efendi (II. Abdülhamid'in fotoğrafçısı), Feridun Nafiz Uzluk, Fikri Santur (Yüksek Mühendis Mektebi müdürü), Galip Pasinler (korgeneral), Goltz Paşa, Hacı Beyzâde Muhtar Bey, Hacı İbrahim Efendi, Hacı Mehmed Emin Bey (Musul mebusu), Halil Edhem, Halis Efendi (ders vekili), Halis Eşref (hukukçu), Hatemi Seni, Hekimbaşı Behçet Efendi, Hikmet Turhan Dağhoğlu, Hilmi Bey (Basra mebusu), Hurşit Paşa, Hüseyin Cahit Yalçın, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İbrahim Halil Aşçidede, İhsan Sungu, İsmail Habib Sevik, İsmail Hakkı (Selânikli, eğitimci), İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İsmet Paşa (İnönü), İzmirli İsmail Hakkı, Keçecizâde Fuad Paşa, Kemalpaşazâde Said, M. Fuad Köprülü, M. Saffet Engin, Mahmud Esad Efendi (Seydişehirli), Mahmud Sadık, Mahmud Şevket Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmed Âkif, Mehmed Cevdet (Darülmuallimîn-i Sıbyan müdürü), Mehmed Emin (*İlmiye Salnamesi'*ne "Tarihçe-i tarîk-i Tedris" bölümünü yazan zât), Mehmed Emin Erişirgil, Mehmed Faik (mülkiyeli), Mehmed Galib, Mehmed Refik, Mesut Efendi (Mekteb-i İrfanî Edebiyat-ı Osmaniye muallimi), Midhat Paşa, Miss Pardoe (seyyah), Mizancı Murad, Muallim M. Cevdet, Mustafa Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Şekip Tunç, Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Nail Bey (Maarif nazırı), Namık Kemal, Necip Asım, Nuri Bekir (doktor), Osman Hamdi, Osman Şevki Uludağ, Ömer Fevzi Efendi (Bursa mebusu), Peyami Safa, Rauf Yektâ, Reşad Ekrem Koçu, Reşit Bey (Dahiliye nazırı), Rişard Prözyer (İstanbul Alman Mektebi müdürü), Sadık Efendi (Denizli mebusu), Safvet Paşa, Said Paşa (küçük), Salih Murad Uzdilek, Satı Bey, Selahaddin Ömer Efendi (zabit, öğrenci), Safvet Paşa, Selim Nüzhet Gerçek, Selim Sırrı Tarcan, Süleyman Kâni İrtem, Şarl Mak Farlan (seyyah), Şemseddin Bey (Ertuğrul mebusu), Şemseddin Sami, Şerafettin Yaltkaya, Şükürü Bey (Maarif nazırı), Tefik Sâlim Paşa (Sağlam), Veled Çelebi İzbudak, Ubeydullah Efendi, Üsküplü Hocasâde Said Efendi, Vâ-Nû, Vedat Nedim Tör, Yahya Galib (Ankara mebusu), Ziya Gökalp, Ziya Paşa, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Zoiros Paşa ... ve yazılarına imza koymayan birçok kişi.

5. Hatırat Tefrikaları

Ahmed Reşit Rey, Ali Kemal, Balıkhane Nazırı Ali Rıza, Eğinli Said Paşa, Hafız Yaşar Okur, İbrahim Halil Aşçidede, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Kilisli Muallim Rifat [Bilge], Leyla Hanım [Saz], Moltke, Örikağasızâde Sırrı Bey, Süleyman Kâni İrtem, Süleyman Tefik Efendi [Özzoroğlu].

6. Süreli Yayınlar

Akşam, Askerî Tıb Mecmuası, Bayındırlık İşleri Dergisi, Belleten, Belleten (Türk Dil-i), Beyânü'l-Hak, Bilgi Mecmuası, Cerîde-i İlmiye, Cumhuriyet, Dairetü'l-Maarif, Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, Darüşşafaka, Deniz Mecmuası, Dirim Mecmuası, Donanma Mecmuası, Düstur, Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası, Fikir Hareketleri, Foto Magazin Mecmuası, Hadisât-ı Hukukiye ve Tarihiye Mecmuası, Hafta, Hak, Hikmet, Hürriyet, İkdâm, İstanbul Şehremaneti Mecmuası, Maarif Vekâleti Mecmuası, Mahfil Mecmuası, Mecmua-i Ebuzziya, Mecmua-i Fünûn, Mecmua-i Muallim, Mecmua-i Ulûm, Medrese-i Hukuk, Mektep Mecmuası, Mihrâb Mecmuası, Milli Mecmua, Milliyet, Muallimler [Birliği] Mecmuası, Muhbir, Muhibbân, Musavver Malumat, Peyâm, Peyâm-ı Sabah, Posta, Sabah, Sebilürreşâd, Servet-i Fünûn, Strat-ı Müstakîm, Siyasi İlimler Mecmuası, Son Posta, Şehbâl, Takvim-i Dersaadet, Takvim-i Vekayi, Talebe Mecmuası, Tanin, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Tasvir-i Efkâr, Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, Terbiye Mecmuası, Tercüman-ı Hakikat, Tıb Tarihi Arkivi, Times, Türk Farmakolog Talebe Birliği Mecmuası, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Türklük Mecmuası, Ulûm, Ulus, Ülkü, Ün (Isparta), Vakit, Vatan, Yeni Adam, Yeni Mecmua, Yeni Sabah, Yücel, Zaman.

Osman Nuri Ergin: Kırkanbar Author of our History of Education

Ali Adem YÖRÜK

Abstract

The great researcher of various studies on municipality, city, administration, law, construction and the history of education, Osman Nuri Ergin (1882/1883-1961) was born in Malatya in the last quarter of the nineteenth century. Known as one of the most prominent authorities in the stated fields, Ergin has been famous for his timeless works, style, internal world and political attitude. This article aims to introduce his works on the history of education starting with his brief biography. Then it delves in detail into his most important work on the history of education, *Türkiye Maarif Tarihi (History of Education in Turkey)* in the light of its sources. These sources of *Türkiye Maarif Tarihi* have been analyzed under the following headings; Manuscripts and published books, those individuals Ergin received articles from or conducted interviews with, those whose writings or lectures he narrated either in part or in full, memoir serials and periodicals.

Key words: Osman Nuri Ergin, School-Madrasa, Republic, History of Education in Turkey

Osman Nuri Ergin: Eğitim Tarihimizin Kırkanbar Müellifi

Ali Adem YÖRÜK

Özet

Belediye, şehir, idare, hukuk, imar ve eğitim tarihi sahalarının ve İstanbul'un büyük araştırmacısı Osman Nuri Ergin (1882/1883-1961), XIX. yüzyılın son çeyreğinde Malatya'da dünyaya geldi. Söz konusu sahaların önde gelen otoritelerinden biri olan Ergin değerini hâlâ koruyan eserleri, üslubu, iç dünyası ve siyasi tavrı ile dikkat çekmektedir. Ergin'in eğitim tarihi çalışmalarını tanıtmaya amaçlayan bu yazıda kısa hayat hikâyesi anlatılmış, eğitim tarihine yönelmesine değinilmiş, ardından bu sahadaki en önemli eseri olan *Türkiye Maarif Tarihi*, kaynaklar açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. *Türkiye Maarif Tarihi*'nin kaynakları şu başlıklar altında ele alınmıştır: Yazma ve matbu kitaplar, Ergin'in yazı aldığı veya sözlü bilgiler derlediği kişiler, yazılarını veya konuşmalarını aynen veya kısmen aktardığı kişiler, hatırat tefrikaları ve süreli yayınlar.

Anahtar Kelimeler: Osman Nuri Ergin, Mektep-Medrese, Cumhuriyet, Türkiye Maarif Tarihi.